

'דורשי רשומות', 'דורשי חמורות' ו'דורשי חלקות'

הקדמה
דורשי רשומות
דורשי חמורות
דורשי חלקות
סיכום

הקדמה

המילה "דורש" בספרות חז"ל משמשת ביחיד וברבים בעיקר כזמן בינוני של הפועל "דרש" ונפוצה מאוד לציון הסקת מסקנות מפסוקי התורה. אפשר לדרוש בתורה¹, לדרוש מקרא², לדרוש משמעות³ ולדרוש שמות⁴, ועל חכמים רבים מסופר שהם "יושבים ודורשים כל היום"⁵. אבל לפעמים היא מציינת מעין מקצוע. למשל, ישנו מאמר המתועד בכמה נוסחים: "הראהו [ה' לאדם הראשון] דור ודור ודורשי, דור ודור ושוטרי, דור ודור וחכמי"⁶; או "הראה לו דור ודור וחכמי, דור ודור ופרנסי, דור ודורשי, דור ודור ושמשיו, דור ודור ומנהיגיו"⁷; או "הראה הקב"ה לאדם דור ודורשי ושמשיו, דור ודור וחכמי, דור ודור ופרנסי, דור ודור ומלכיו"⁸; וכן "הראהו הקב"ה אדם ראשון דור ודורשי דור ודור ופרנסי דור ודור ומנהיגיו דור ודור ונביאיו דור וגיבוריו דור ופושעיו דור ודור וחסידיו"⁹... בנוסחים השונים

- 1 מכילתא דרבי ישמעאל משפטים, נזיקין ו.
- 2 שם יתרו, בחודש י.
- 3 שבועות יט, א.
- 4 ירושלמי ראש השנה ג, ט [נט ע"א].
- 5 תוספתא שקלים א, ז.
- 6 סדר עולם רבה פרק ל, Parma, Biblioteca Palatina, 117; סנהדרין, לח, ב (ע' בדק"ס השלם); ע"ז ה, א ע"פ Paris, Bibliotheque Nationale, 1337.
- 7 בראשית רבה, 30, Vatican, Biblioteca Apostolica ebr., כד, ב (עמ' 231).
- 8 ויקרא רבה, 149, Paris, Bibliotheque Nationale, כז, ז (עמ' תרז).
- 9 אבות דרבי נתן, נוסח א, Rab. 25, New York, Jewish Theological Seminary (JTS), פרק לא (דף מו, עמ' א). וע"ע במסכת אבות דרבי נתן, נוסח ב, Parma, Biblioteca Palatina, 327, פרק מב (דף נח עמ' ב) ובפסיקתא, "אנכי ה' אלוהיך" (מהד' איש-שלום, פסיקתא רבתי, וינה תר"ם, פסיקות כא-כד, עמ' צח), Parma, Biblioteca Palatina, פסיקתא 23, תת 1 (דף קטו, עמ' א).

של מאמר זה ה"דורשים" מושווים לשוטרים, חכמים, פרנסים, שמשים, מנהיגים, מלכים, נביאים ועוד – כולם שמות של עיסוקים או מקצועות. גם במקורות נוספים ברור שדורש הוא שם של מקצוע: "משום אבא דורש אמרו: שיחתו ישראל בכל ליון שבתורה"¹⁰, ועוד: "ר' נחמיה אומר "קחו עמכם דברים" – באו בעלי דברים, קראים טובים, דורשים טובים, כגון לוי בן סיסי וחבריו"¹¹. "קרא" הוא מומחה בקריאת התנ"ך, ו"דורש" הוא מומחה לדרשות.

אולם לפעמים לשם העיסוק "דורש" מצורף לוואי, תמיד בצורת רבים. ניתן למצוא חמישה סוגים של צירופים כאלה: "דורשי רשומות", "דורשי חמורות", "דורשי חלקות", "דורשי הגדות" ו"דורשי מצוות". מה הכוונה המדויקת בביטויים אלו?

דורשי רשומות

במדרשים קדומים הרבה דרשות והיגדי אגדה מובאים בשם "דורשי רשומות". למשל: "דורשי רשומות אמרו כולהם יש להם חלק לעולם הבא. מה טעמא? לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי יהודה מחקקי מואב סיר רחצי על אדום אשליך נעלי (תהלים ס:ט-י). לי גלעד זה אחאב מלך ישראל שנפל ברמות גלעד, לי מנשה כשמועו, אפרים מעוז ראשי זה ירבעם בן נבט אפרתי, יהודה מחקקי זה אחיתופל, מואב סיר רחצי זה גיחזי, על אדום אשליך נעלי זה דואג האדומי"¹². ועוד: "דורשי רשומות אמרו ולא מצאו מים, דברי תורה שנמשלו במים, שנ' הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א)¹³. וכן "דורשי רשומות אמרו ג' עדיות הכתובים בפרשה (שמות כ"ב) ללמדך

10 ספרי דברים, 341, London, British Library, פסקה שח (עמ' 347), ועיי"ש פסקה שנב (עמ' 409).

11 פסיקתא דרב כהנא, 151, Oxford, Bodleian Library, שובה, פסקה יח (עמ' 376-377).

12 ירושלמי סנהדרין י, ב [דפוס ונציה דף כז טור ב]; גירסה דומה בסנהדרין קד, ב.

13 מכילתא דרבי ישמעאל בשלח – מסכתא דויסע פרשה א, מהד' הורוביץ-רבי, עמ' 154, וגם מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי טו:כב, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 103; בבא קמא פב, א (הדרשה הזאת בבבא קמא יז, א מובאת בשם ר' שמעון בר יוחאי). וע"ע דרשות בשם 'דורשי רשומות' במכילתא דרבי ישמעאל שם עמ' 166, וגם פרשה ה, עמ' 170; מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, טז, לא, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 114; מכילתא דרבי ישמעאל שם עמ' 168; מכילתא דרשב"י טז, כא, שם עמ' 112; מכילתא דרבי ישמעאל שם עמ' 156, מכילתא דרשב"י פרק טו:כה, שם עמ' 104 (ובספרי דברים עקב מז מובאת דרשה דומה בשם רשב"י); מכילתא דרש בר יוחאי יז:ח, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 120 (בסנהדרין קו ע"א ובכורות ה ע"ב) הדרשה הזאת מובאת בשם ר' יהושע, במכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דעמלק א – בשם אחרים, בפסיקתא דרב כהנא מהד' מנדלבוים ג זכור [ודרש דומה בפסקא יב – בחדש השליש] – סתם; ספרי דברים שופטים קסה, מהד' פינקלשטיין, עמ' 215; מדרש תנאים לדברים יח:ג, מהד' הופמן, עמ' 107-108 (בחולין קלד ע"ב המדרש הזה מובא בשם דורשי חמורות); ברכות כד ע"א, 366, Oxford, Bodleian Library (בכתב יד Florence II-I-7 ואחרים

שדיני נפשות בשלשים¹⁴, ובספרי במדבר מסעי פיסקא קס הדרש הזה מובא בשם **אנשי המשוחות**; והדוגמא האחרונה "ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת ואלקים פקוד יפקוד אתכם, **דורשי רשומות** אומרים מסורת היה בידיהן שמי שבא ואמר להן פקוד פקדתי אתכם הוא יגאל אתכם"¹⁵. הדרש הזה מובא גם בפסיקתא זוטרתא ובבראשית רבתי, וייתכן שמקורו, כמו קטעים רבים ממדרש הגדול, במכילתא דרשב"י.

בחיבורים המאוחרים (מדרש אגדה בובר, פסיקתא זוטרתא) יוחסו ל"דורשי רשומות" גם אמרות נוספות השונות בסגנון מאלה, וכנראה בהן משמש הכינוי "דורשי רשומות" כאחד הכינויים של בעלי אגדה סתם: "הפסוקין על פשוטיהן לבד מדברי מדרש והגדה אשר דרשו **דורשי רשומות**"¹⁶. באוצר המדרשים של אייזנשטיין (עמ' 96) מובא קטע בשם "אגדות של דורשי רשומות" שבו נאספו אגדות רבות משמן.

כל דברי 'דורשי הרשומות' כוללים דרשות אגדיות על סמך הכתובים, חלקן מבארות את משמעות הכתובים והקשרם, חלקן מסיקות מהן מסקנות מוסריות. מצאנו רק שני קטעים שבהם דורשי רשומות לא דורשים כתובים אלא אומרים היגדים מוסריים, ושניהם מתועדים במקורות אחרים עם חילוף שם האומרים: האחד – "**דורשי רשומות** אומרים רצונך להכיר מי שאמר והיה העולם למד הגדה"¹⁷, כשהביטוי הזה מובא בספרי דברים עקב מט בשם "**דורשי הגדות**", והשני: "**דורשי רשומות** אומרים האדם נידון אחר רובו, כיצד, העולם חציו זכאי וחציו חייב, ולעולם ימוד אדם עצמו לזכות; חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אשריו שהכריע עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע עצמו לכף חובה"¹⁸. בקידושין מ ע"ב הדרשה הזאת מובאת סתם.

מה פירוש הביטוי "רשום"? ע"פ הגמ' בב"מ כג, ב שעוסקת בכד רשום בניגוד לכד פתוח¹⁹ אפשר להסביר ש'רשום' פירושו סגור, חתום, ואם כן דורשי רשומות הם "דורשי סתומות המקרא והקשריו"²⁰. כך אפשר לפרש גם מקורות נוספים: "אף

הדרשה הזאת מובאת בשם **דורשי חמורות**; מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, מהד' האפמאן, עמ' קי"ז – קי"ח; מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, מהד' האפמאן, עמ' קנ"ג; תנחומא, בשלח, יט; מדרש תנאים לדברים לב:מט, מהד' האפמאן, עמ' רו; מדרש הגדול בראשית מהד' שעכטר, עמ' 391;

14 אוצר המדרשים (אייזנשטיין) דורשי רשומות עמוד 96.

15 מדרש הגדול שם עמ' 769.

16 פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר חקת דף קכה ע"א.

17 מדרש תנאים לדברים יא:כב, מהד' הופמן, עמ' 44.

18 קהלת רבה (Vatican, Biblioteca Apostolica ebr., 291) פרשה י, פסוק א, פסקה א.

19 "תנן: כדי יין וכדי שמן חייב להכריז: – אמר רבי זירא אמר רב: מתניתין ברשום. מכלל דברייתא – בפתוח", Escorial G-I-3.

20 בויאריק, ד' (תשמ"ח). דורשי רשומות אמרו. **באר שבע** ג, עמ' 23-35.

הקדוש ברוך הוא אין דן יחידי... ואף על פי שאין דן יחידי - **חותם** יחידי, שנאמר "אבל אגיד לך את **הרשום** בכתב אמת"²¹. וכן: "ויבא עמלק", ר' יהושע ור' אלעזר חסמא אומר: המקרא הזה **רשום** כאן **ומפורש** על ידי איוב"²²... וכן משפט תמוה בירושלמי "'את הרשום בכתב אמת" (דניאל י:כא) אם אמת למה רשום אם רשום למה אמת"²³ - מתבהר לאור קטע מדרש מן הגניזה: "ר' ביבי ב[שם ר'] ראובן מהוא **חתמו** שלק' [קב"ה], אמת, שנ' "אבל אגיד לך את **הרשום** בכתב אמת" (דניאל י:כא): וכן הוא או' "וי"י אים /אלקים/ א[מ]ת" (ירמיה י:יז)²⁴.

דורשי חמורות

בשם דורשי חמורות מובאות אמרות בסגנון דומה לאלה שבשם דורשי רשומות: "**דורשי חמורות** אמרו: (דברים כ"ח) והיו חייך תלואים לך מנגד זה התולה תפיליו"²⁵; "הוא ענה אשר מצא את הימם במדבר (בראשית לו), **דורשי חמורות** היו אומרים: ענה פסול היה, לפיכך הביא פסול לעולם, שנאמר (בראשית לו) אלה בני שעיר החרי, וכתוב אלה בני צבעון ואיה וענה"²⁶; "**דורשי חמורות** היו אומרים: הזרוע כנגד היד, וכן הוא אומר ויקח רומח בידו (במדבר כה:ז), ולחיים כנגד תפילה, וכן הוא אומר ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים קו:ל), קבה כמשמעה, וכן הוא אומר ואת האשה אל קבתה (במדבר כה:ח)"²⁷. בספרי דברים שופטים קסה ובמדרש תנאים לדברים יח:ג הדרש הזה מובא בשם **דורשי רשומות**²⁸.

הבנת המילה "חמור" כהיפך מ"קל" לא מתיישבת עם ההקשר. רש"י מבין את הביטוי "חמורות" בפסחים נד עמוד א ובחולין קלד עמוד ב כ"מקראות סתומים". ובברכות כד עמוד א הוא **מזהה** "דורשי חמורות" עם "דורשי רשומות", ומפרש ש"חמורות" הן "**קשרים** וסתומים הכלולים בתורה" (כך גם רבנו יונה וריטב"א בפירוש השני לברכות כד ע"א). כנראה הוא מתבסס על הבנת מילה "חומר" בביטוי "כמין חומר" (קידושין כב עמוד ב), "צרור המרגליות וצרור הבושם תלוי בצואר לתכשיט". ב"אוצר המדרשים" (מהד' אייזנשטיין, עמ' 96-97) ברשימת "דורשי חמורות" נמצאים תחת הכותרת הזאת קטעים מסוימים של דרשת "כמין חומר".

21 ירושלמי (ונציה) סנהדרין א:א דף יח טור א.

22 מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דעמלק א, מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 176; מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי יז:ז, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 118 בשינויים קלים.

23 ירושלמי (ונציה) יבמות פרק יב: דף יג טור א; בראשית רבה (תיאודור-אלבק) וישלח פא, עמ' 970.

24 קטעי מדרשים - גניזה (מאן) יב. קטע ממדרש לשמות, עמ' צד.

25 ברכות כד ע"א, Florence II-I-7.

26 פסחים נד ע"א, New York - JTS Rab. 1623/2 (EMC 271) ואחרים.

27 חולין קלד ע"ב, Vatican 121 ואחרים.

28 וע"ע במסכת שמחות פרק ח:טז, Oxford, Bodleian Library, 370.

הביטוי "דרשה כמין חומר" מתועד בכמה מקומות בשם ר' יוחנן בן זכאי (תוספתא בבא קמא ז:ג-ז; מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנזיקין ב, מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 253; קידושין כב ע"ב) ורבן גמליאל (ספרי במדבר נשא פסקא ח, מהד' הורוביץ, עמ' 14; סוטה טו עמוד א). שניהם - חכמים מן הדורות הקדומים של ספרות המשנה. "דורשי חמורות", אם כן, הם דורשי מקומות סתומים, ביטוי הדומה במשמעותו ל'דורשי רשומות'.

דורשי חלקות

בספרות קומראן מוזכרים אנשים - אויבי כת מדבר יהודה - שנקראים "דורשי חלקות". "פשר הדבר לאחרית הימים על עדת... החלקות"²⁹; "בעבור אשר דרשו בחלקות ויבחרו במהתלות ויצפו לפרצות ויבחרו בטוב הצואר ויצדיקו רשע וירשיעו צדיק"³⁰; "ואהיה איש ריב למליצי תעות ובעל שלום לכול חוזי נכוחות. ואהיה לרוח קנאה לנגד כל דורשי חלקות"³¹. בקטעים הבאים המילה "חלקות" משמשת כנרדפת למרמה: "להשגות אנוש בדרכי שוחה ולפתות בחלקות... בני איש"³²; "אשרי אדם יעשנה ולא יגיל עלו, מרמה לא יבקשנה ובחלקות לא יחזיקנה. כן ננתן לאבתיו כן ירשנה... בכל עז כחו ובכלו לאין חקר ויורישנה לצאצאיו דעתו לעמו"³³. ובקטע הבא ה"חלקות" ממירות את התורה: "כזב וחוזי רמיה זממו עלי... בליעל להמיר תורתכה אשר שננתה בלבבי בחלקות"³⁴.

"דורשי החלקות" - לדעת אנשי הכת - דורשים ברמאות, מליצים תעות, מתעים את הקהל, ממירים מקור הדעת בביטויי שפתים ערלות, אומרים לשון אחרת. במילים אחרות, הם חוטאים בדיבור, בהוראה. עליהם ידוע ש"כפיר החרון" נלחם בהם ותלה אותם חיים³⁵. ייתכן ששם מיוסד על משמעות המילה 'חלקות' בתנ"ך:

- 29 מגילת פשר ישעיהו, 4Q, 163, קטע 23, עמ' 2, שר' 10.
- 30 מגילת ברית דמשק, Cambridge, University Library, T-S Collection, 10K 6, עמ' 1, שר' 18.
- 31 מגילת ההודיות, 1Q, 35, עמ' 2, שר' 14-15. וע"ע שם שר' 30-31; מגילת פשר נחום, 4Q, 169, קטע 3, עמ' 1, שר' 2; שם שר' 7; שם עמ' 2, שר' 2; שם שר' 4-5; שם עמ' 3, שר' 3; שם שר' 6-7.
- 32 מגילת חכמת המלך שלמה ב, 4Q, 184, קטע 1, שר' 17.
- 33 מגילת חכמת גבורות האל, 4Q, 185, קטע 1, עמ' 14-15.
- 34 מגילת ההודיות, 1Q, 35, עמ' 4, שר' 10.
- 35 במחקר מוסכם שכך כינו אנשי הכת את הפרושים: Flusser, David (1981). Pharisaer, Sadduzaer und Essener im Pescher Nahum. In: Grozinger K.E. (Ed.) *Qumran* (pp. 121-166). Darmstadt: Wissenschaftlicher Buchgesellschaft; Schiffman, Lawrence H. (1993). Pharisees and Sadducees in Pesher Nahum. In: Brettler M, Fishbane M. (Eds.) *Minha le-Nahum. Biblical and Other Studies Presented to Nahum M. Sarna in Honour of his 70th Birthday* (pp. 272-290). *Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, Sheffield Academic Press; Baumgarten, Albert I. (2000). Seekers

בישעיהו כתוב: "אֲשֶׁר אָמְרוּ לְרֹאשֵׁי לֹא תִרְאוּ וְלַחֲזִים לֹא תִחַזְוּ לָנוּ נִכְחוֹת דְּבָרוֹ-לָנוּ חֲלָקוֹת חֲזוּ מִהֶתְלֹת" (ישעיהו ל:י). כאן "חלקות" מקביל ל"מהתלות", אשליות, ומנוגד ל"נכוחות", אמת. בספר דניאל מסופר שהמלך אנטיוכוס הרביעי "הִחְזִיק מַלְכוּת בְּחֻלְלֵקוֹת (דניאל יא:כא), וּמִרְשִׁיעֵי בְרִית יַחֲנִיף בְּחֻלְלֵקוֹת. וּמִשְׁפִּילֵי עֵם יְבִינוּ לְרַבִּים... וְנָלוּ עֲלֵיהֶם רַבִּים בְּחֻלְלֵקוֹת" (דניאל יא:לב-לד). ספר דניאל יכול להסתמך על שימוש המילה בתהלים: "שׁוּא | יִדְבְּרוּ אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ שֶׁפֶת חֲלָקוֹת בִּלְבָב וְלֵב יִדְבְּרוּ. יִכְרַת ה' כָּל-שִׁפְתֵי חֲלָקוֹת לָשׁוֹן מִדְּבַרְתָּ גְדֻלוֹת" (תהלים יב:ג-ד). המילה "חלקות" כאן מקבילה ל"שוא", "לב ולב", "גדולות". יתכן אם כן שהביטוי "דורשי חלקות" נוצר מדמיון המילים "חלקות - הלכות": הלכות הן יסוד התורה שבעל פה שאינן במקרא, מדרש הכתובים הוא חידוש חכמי התורה שבעל פה, ומתנגדי ממצאי המונח "הלכות" יכלו לכנות אותם בדרך גנאי "דורשי חלקות"³⁶.

הרב פרופ' ברונזניק³⁷ הציע הסבר אחר, שלפיו המילה "חלקות" בהקשר הזה פירושה "חסרות טעם, נטולות משמעות". הוא מוכיח את זה על סמך כמה מקורות: "יְהִי דְרָכָם חֲשֹׁךְ וְחֻלְלֵקוֹת" (תהלים לה:ו), תרגום "וחלקלקות" - "וחסירא"; "חֲזוֹן שׁוּא וּמִקְסָם חֶלֶק" (ויחזקאל יב:כד) - ללא משמעות; נייר חלק (ותוספתא גיטין ו:ב, שבת עח ע"ב, גיטין ט ע"ב, ירושלמי שבת יב:ד דף יג טור ד, בראשית רבה תולדות סג:כו, מהד' טהעדאר-אלבק, עמ' 692) - נייר ריק מכתובה; "אפשר שיצא מכאן סופר חלוק" (ספרי במדבר קלא, מהד' הורוביץ, עמ' 170) - יצא ריקם; "להוציאן חלק אי אפשר" (שמות רבה ב:ה, רות רבה ד:ו) - לפטור אותך בלא כלום; "וריה שמניך מכל בשמים" (שיר השירים ד:י), אמר ר' שמואל בר נחמן: מה שמן זה חלק, על ידי שאת מפטמו את מריח בו כמה ריחות - כך הפסוק הזה, את דורש ומוצא בו כמה טעמים טובים (שיר השירים רבה ד:י) - נטול טעם; ין חלק / ין טב (באגריטית) - יין לא מבושם / יין מבושם; כחומר ביד היוצר / לאחוז כרצון / כן אדם ביד עושהו / להתניב לפניו חלק (בן סירא לו:יג) - ריק, חסר דמות וצורה. מזה מסיק ברונזניק: "בעיני הפרושים, אלמלא הדרשות שלהם - היו הרבה כתובים בתורה נראים כריקים מתוכן בעל משמעות", לכן "אנשי כת המגילות... כינו את הפרושים 'דורשי חלקות' - כלומר, אלה המפרשים את התורה בדרשות ריקות, חסרות משמעות ונטולות טעם". אבל אם נסתכל על הביטוי בפני עצמו, אפשר לפרש אותו גם לשבח - אנשים שדורשים את הכתובים הנראים ריקים ומוצאים בהם טעם. במשמעות הזאת הביטוי יכול להקביל לשני הכינויים האחרים של חכמי המדרש - "דורשי רשומות" ו"דורשי חמורות".

יש לציין שבספרות המדרשים מתועד עוד סוג אחד של 'דורשים' עם השם הנלווה

After Smooth Things. *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls* (pp. 857-859). Oxford University Press.

Schiffman, 1993, p. 276.

37 ברונזניק, נ' (תשנ"א). דורשי חלקות. **תרביץ** ס, עמ' 653-657.

בצורת רבים - "דורש מצוות": "לו רבי ישמעאל נטלו והניחו בחיקו, אמר לו: דורש מצוות, אב שלחכמה, מוציא סנדרין... הוגה תורה יומם ולילה, היך נטמנת... האדמה, היך נתמלא פיך אבק ועפר"38...

סיכום

ראינו שחכמי התורה שבעל פה לפעמים מכונים "דורשים", ושלושה צירופים מתארים אותם כ"דורשי דברים סתומים" - "דורשי רשומות", "דורשי חמורות" ו"דורשי חלקות". אפשר להניח שהכוונה לסוג מסוים של חכמי המדרש, לאלו היודעים למצוא משמעות מועילה ובלתי צפויה בקטעים סתומים של התורה - מומחים בדרשות הפסוקים.

38 מסכת אבות דרבי נתן, קטעים (ברגמן תשמ"ג), Cambridge, University Library, T-S Collection, AS (עמ' 213).

ישיבת שעלבים, רבניה ותלמידיה, ומערכת 'המעין'
משתתפים באבלה של משפחת לוינגר מחברון על כל ענפיה
ובאבלו של האח הדגול
הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר שליט"א
על פטירתו של היהודי הגדול, לוחם מלחמות ה'
הרב משה לוינגר זצ"ל
מאבות ההתנחלות ברחבי ארץ ישראל בדורנו.
תנצב"ה